

Kuzhel'na O.V. Role and place of powder-mill in Shostka in providing of the Russian army a gunpowder during wars of end XVIII – began XX ages

In the article told about a role and place of powder-mill in Shostka in providing of the Russian army a gunpowder during wars of end 18 - began 20 ages (Domestic war 1812 years, Crimean war 1853-1856 years et al).

Key words: gunpowder, saltpetre, Shostka powder-mill, production Russian army, soldiery campaigns, Domestic war 1812 years, Crimean war (1853-1856), First world war.

25.03.2011 р.

УДК 94(477.05): (083.132)

В.М. Погорілий

М.В. ЗАКРЕВСЬКИЙ – АВТОР ПЕРШОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ КИЄВА

У статті розповідається про складний життєвий і науковий шлях видатного українського історика та етнографа М.В. Закревського, що у 1868 р. видав книгу «Описание Киева», яка представляє енциклопедію пам'яток історії Києва. М.В. Закревський був не тільки учнем Київської гімназії, в якій викладав «перший історик та археолог Києва» М.Ф. Берлінський, але й його продовжувачем наукового дослідження історії Києва. М.В. Закревський також займався збиранням українських пісень, дум, прислів'їв.

Ключові слова: М.В. Закревський, М.Ф. Берлінський, пам'ятки історії, топографія, Київська Вища гімназія, учень, учитель, дослідник, книга, Київ, Москва, Санкт-Петербург.

У 2011 р. виповнюється 175 років з виходу першої значної наукової праці українського видатного дослідника пам'яток історії Києва М.В. Закревського (1805-1871) «Очерк истории Киева», що побачила світ у 1836 р. [1]. Але самим значним фундаментальним і неперевершеним до цього часу його науковим дослідженням є двохтомне «Описание Киева» [2]. Над ним М.В.Закревський працював майже 35 років і воно стало настільною книгою для багатьох поколінь дослідників пам'яток історії Києва до сьогоднішнього дня. Його неперевершені мапи історичної реконструкції топографії Києва від X ст. до 1800 р. в якості ілюстрацій неодноразово публікувались у виданнях XX та XXI ст. [3].

Незважаючи на ці праці, незвичайна біографія М.В. Закревського для більшості наших сучасників залишається все ще маловідомою і в багатьох випадках недостатньо дослідженою, хоча їй і присвячено декілька статей [4]. М.В. Закревський, вірогідно, походить із бокових відгалужень давнього козацько-старшинського роду Закревських. Микола Васильович Закревський народився на Подолі в Києві, недалеко від Флорівського монастиря, у 1805 р. У 1811 р. у шість років він пережив страшний пожежу на Подолі. Будинок Закревських згорів, і батько по-

будував землянку, в якій вони жили кілька років. В таких важких умовах батько захворів і невдовзі помер. Внаслідок пожежі Народне училище перевели у «Верхнє місто» і розмістили у Кловському палаці, де воно скоро було реорганізовано у Вищу Київську гімназію. Саме в цій гімназії упродовж 1820-1824 рр. навчався М.В. Закревський. Щоб якось прожити з матір'ю, він з 16 років змушений був заробляти, даючи уроки або проводячи репетиції зі своїми товаришами. Не довчившись півроку, він залишив гімназію і пішов працювати спочатку помічником губернського архітектора у Житомирі, а в 1825-1828 рр., після переїзду до Санкт-Петербургу, працював приватним учителем, переписував листи у різних конторах. У 1828 р. він повернувся до Києва і знову поступив до гімназії, яку закінчив у 1829 р. Того ж року він вступив на юридичний факультет Дерптського (нині Тартуський) університету, але скоро змушений був його покинути через нестачу засобів до існування. У 1831-1834 рр. Микола Васильович працював учителем російської мови у повітовому училищі м. Вейсенштейн (зараз м. Пайде в Естонії), у 1834-1847 рр. – учителем російської мови, історії та географії губернської гімназії в м. Ревель (нині м. Таллін – столиця Естонії). Саме в Ревелі він і випустив свою першу книгу про Київ.

Історія рідного Києва не давала спокою досліднику. У Ревелі не можна було дістати всіх необхідних книжок, тому, пробувши учителем 16 років, він у 1847 р. вийшовши на пенсію, вирушив на декілька днів до Санкт-Петербургу, щоб у Публічній бібліотеці ознайомитись з Остромировим Євангелієм та копіями мозаїк Софії Київської. Після цього дослідник поїхав до Москви, де упродовж трьох років жив за рахунок приватних уроків. Крім того М.В. Закревський у цей час працював наглядачем при пансіоні Рязанської гімназії, кілька місяців навчався в рисувальному та архітектурному класі Академії мистецтв у Санкт-Петербурзі. Повернувшись у 1850 р. у Ревель, він перебував там до 1858 р., а потім після смерті дружини продав будинок, остаточно переселився до Москви, маючи намір написати більш об'ємну книгу про історію пам'яток Києва. Він працював коректором при друкарні Московського університету, а з 1863 р. – помічником бібліотекаря Московського публічного музею.

Знайомлячись із складною біографією історика, можна не переставати дивуватись його наполегливості у дослідженні історії Києва, на що він витратив майже все життя. Звідки взялася така несамовита завзятість і відданість ідеї? Про це Микола Васильович писав: «З молодих років зачарувала мене ідея історії міста Києва, збуджена читанням описання Берлінського, яке навіть і тоді видавалось мені дуже коротким». Мова йдеться про книгу М.Ф.Берлінського «Краткое описание Киева», видану у Санкт-Петербурзі у 1820 р. [5]. Більш

розширена книга М.Ф. Берлінського «Історія міста Києва», написана ще у 1799 р., не була надрукована і пролежала в архіві цензури у Петербурзі 190 років [6]. З нею не був знайомий М.В. Закревський, який вчився і закінчив Київську Вищу гімназію, де в ті часи викладав саме М.Ф. Берлінський (1764-1848). У буквальному смислі М.В. Закревський був учнем М.Ф. Берлінського, який мав на нього у гімназичні роки значний вплив. За спогадами, він під час навчання у гімназії на замовлення свого вчителя виконував малюнки стародавніх речей, що знаходили в Києві і приносили М.Ф. Берлінському для визначення. Отже, відданість ідеї написати докладну історію Києва була обумовлена не тільки великою любов'ю до рідного міста, а і вихованням в цьому дусі його вчителя М.Ф. Берлінського, якого він називав своїм «наставником».

Створюючи свою першу книжку «Очерк истории Киева» (1832 р.), яку М.В. Закревський назвав «брошурою», він думав про свою «батьківщину, яка стала для мене тим люб'язнес, чим даліше я знаходився від неї. Відмовляючи собі в багато чому, з великими витратами, випишував я книжки, збирав можливі матеріали та малюнки» [7, 926]. Після виходу «Очерка» у Ревелі, дослідник продовжував і далі збирати матеріали з історії Києва і через 10 років створив новий рукопис «Описание Киева», який у 1846 р. передав до Публічної бібліотеки в Санкт-Петербурзі. Копію цього рукопису він протягом двох років ще переробляв і у 1848 р. передав професору Московського університету І.М. Бодяньському (1808-1877), який на той час був секретарем Товариства історії та старожитностей російських при Московському університеті і редактором його друкованого органу «Чтения». І.М. Бодяньському через 10 років удалося видати книгу М.В. Закревського «Летопись и описание города Киева» у двох частинах [8]. За цю працю його у 1859 р. було удостоєно звання дійсного члена Товариства історії та старожитностей російських при Московському університеті.

Працюючи у Москві помічником бібліотекаря у Публічному музеї, Микола Васильович отримав нові можливості збирання матеріалів з історії Києва. З цього приводу він писав у післямові: «Це нове місце сприяло подальшій обробці мого «Опису Києва». Користуючись доволі багатою бібліотекою, я мав можливість знайти декілька матеріалів та перевірити у різних дослідженнях приведені авторами посилки. В цьому ж році я був прийнятий також у члени засновників Товариства давньоруського мистецтва» [7, 927]. У 1864 р. М.В. Закревський поїхав до Києва, щоб замалювати деякі його старожитності, особливо давньоруські фрески. Там він познайомився з ректором Київського університету М.Д. Іванішевим (1811-1874) та протоієреєм Софійського собору П.Г. Лебединцевим (1820-1896). Через свого знайо-

мого, відомого ученого, одного із засновників Московського археологічного товариства О.О. Котляревського (1836-1881) історик звернувся до голови Московського археологічного товариства графа О.С. Уварова (1825-1884) з пропозицією надрукувати підготовлену ним книгу. При обговоренні деякі члени товариства запропонували вставити в назву книги слово «Древности», але М.В. Закревський відповів на це так: «Я назвал свой труд «Описанием Киева»; – название с первого взгляда как будто не указывающее прямо на его «Древности»; но Киев сам по себе есть уже «Древность» [7, 927]. О.С. Уваров не тільки прийняв повністю пропозицію М.В. Закревського, але й надав кошти для його поїздки до Санкт-Петербургу для занять у Публічній бібліотеці та Археографічній комісії. Друкування двохтомної праці «Описание Киева» розпочалось у 1866 р. і закінчилось її виходом у Москві у 1868 р. як другого видання його книги, що вийшла ще у 1858 р. Зараз вона є раритетом, тому важливу справу зробило Київське товариство «Купола», яке в 2005 р. на честь 200-річчя від дня народження історика випустило репринтне відтворення у чудовій оправі [9].

Ще у передмові до першого видання своєї книги у 1847 р. М.В. Закревський писав: «Киев не может состязаться в древности с Афинами, ни в огромности с Пекином; в нем антикварий не найдет развалин Пальмиры, и путешественник не увидит пирамид Египта, изумляющих своею огромностью... Кратко, Киев, знаменитый величием и несчастьями, есть краса в истории нашего отечества...». А у передмові до другого видання він занотував: «В начале настоящего столетия было общее мнение, что в Киеве нет почти никаких древностей, что многократные опустошения и пожары все истребили, что в этом городе все новое, и для нас остались только воспоминания... Между тем неутомимая наука, в лице своих безкорыстных деятелей, представила по истории Киева многоважных результатов, вследствие коих древлепрестольный град наш является обильным хранителем различного рода древностей...». Пояснюючи свою відданість упродовж життя основній темі дослідження історії пам'яток Києва, у післямові він відзначив: «Но не думаю однакож, чтобы легко сыскался охотник, который, без всякой поддержки и вознаграждения, пожертвовал бы тридцатью пятью лучшими годами своей жизни для составления такого сочинения, которое не обещает никакой материальной выгоды. Это было, если угодно, фанатизм своего рода, но дело – при помощи Божией – сделано, и я от души желаю, чтобы оно принесло какую-нибудь пользу моим согражданам» [7, 928]. Два томи (частини) цього величезного дослідження за своїм обсягом мають 950 сторінок тексту з доповненнями до нього 13 аркушами креслень та малюнків.

У першій частині М.В. Закревський подав історію

Киева, розділивши її на чотири періоди: першій – від найдавніших часів до прийняття християнської релігії у 988 р.; другий – від прийняття християнства у 988 р. до руйнування Києва татарами-монголами хана Батия у 1240 р.; третій – від руйнування Києва Батием у 1240 р. до переходу Києва до Росії 1667 р.; четвертий – від 1667 р. до 1865 р. Друга частина присвячена детальному опису Києва від найдавніших часів до 1865 р. При цьому всі основні положення або об'єкти виділені в 142 окремі параграфи. Микола Васильович виявився достойним учнем М.Ф. Берлінського, адже більшість його критичних розробок стосується положень свого вчителя. Вони зроблені на високому науковому рівні з урахуванням всіх публікацій, джерел та розробок різних авторів з історії Києва, написаних протягом майже всього XIX ст. В книзі багато місця відведено критиці окремих висновків М.М. Карамзіна, І.І. Фундукля, Л.І. Похилевича, М.О. Максимовича та інших дослідників. Критика стосується не тільки хронологічних чи інших питань, а, головним чином, історичної топографії і прив'язки стародавніх об'єктів до сучасних топографічних місць.

При написанні своєї великої праці М.В. Закревський у методологічному відношенні намагався наслідувати таким правилам: «1. Не видавати вымыслов за события и не подкреплять их фальшивыми цитатами из других авторов, как это встречается иногда. Для знатока легко открыть подлог. 2. Всякое сведение, заимствованное из истории, означать ссылкой. В случае несостоятельности факта, сочинитель остается в стороне. Некоторые писатели, пользуясь чужими мыслями и даже словами, избегают указания на источники, выдавая все это за свое. Ясное доказательство ограниченности ума и развитости самолюбия. 3. О всяком содействии и помощи упоминать с благодарностью и тем воздать всякому свое; и 4. Всякое благоомеренное указание на недостатки моего труда принимать с сердечной признательностью. От этого дело может только выиграть» [10].

Історик крім гострого аналітичного мислення мав особливу пристрасть до картографії та історичної топографії, вмів гарно малювати та креслити. У роботі над ілюстраціями до своїх книг йому стали у нагоді накопичений досвід малювання стародавніх предметів для М.Ф. Берлінського під час навчання у Київській гімназії, робота помічником губернського архітектора в Житомирі, коротке навчання у рисувальному та архітектурному класах Петербурзької академії мистецтв. Йому вдалось зібрати всі мапи Києва, відомі на той час. Все це допомагало в аналізі історичних матеріалів та різних думок дослідників з того чи іншого питання. Його стиль обґрунтування своїх нових гіпотез яскраво помітний при описі розташування «Замкової гори» – «Киселівки», «Здихальниці», «Андріївського узвозу», «Копирева

кінця» та монастиря Симеона. М.В. Закревський не погодився з думкою М.Ф. Берлінського, яку повністю сприйняв М.О. Максимович, про те, що Андріївська гора і Замкова гора були окремими об'єктами і в часи Київської Русі. Він висунув ідею, що ці природні об'єкти у давнину склали один масив, який фігурує під назвою «Здихальниці», а Андріївський узвіз, що їх розділяє, є утворенням людської діяльності кінця XVII ст. Для того, щоб це довести, дослідник зробив математичні підрахунки всієї площі, яку займали мешканці укріплення на Замковій горі, і прийшов до висновку, що польський замок не міг розташовуватися тільки на сучасній йому площі Киселівки, а туди входила і Андріївська гора [11].

У своїх доповненнях до основного змісту книги в якості додатків автор помістив списки всіх київських митрополитів, київських правителів (намісники, воеводи, генерал-губернаторів, комендантів, війтів), литовських князів і польських королів, літописних джерел і основних досліджень, але дуже жалкував, що не зміг додати ще цілий ряд статей, що стосувались Магдебурзького права, впливу польського громадянського права на устрій Києва, 338 актів з історії міста, уніатських митрополитів тощо [7, 928]. За свою працю Микола Васильович був удостоєний Уваровської премії Імператорської Санкт-Петербурзької Академії наук.

М.В. Закревський виявився не тільки енциклопедичним істориком Києва, але й визначним етнографом, який все своє життя збирав українські пісні, думи, приказки і т.п. У 1860-1861 рр. він у Москві опублікував збірник «Старосветский бандуриста» (кн. 1-3), в якому було вміщено 190 українських пісень, дум, 3878 прислів'їв, приказок, словник українських ідіом з 11 127 слів [12].

У післямові до «Описания Киева» автор висловив своє бажання: «Приближаясь к старости и подвергаясь более и более немощам, желал бы и опять переселиться на свое старое пепелище близ могил моих предков. Здесь увидел я свет Божий и здесь желал бы закрыть глаза мои на веки. Довольно мыкался я на своем веку, но родина всегда тянула к себе. Необъяснимое и непобедимое чувство! ... Киевлянин Н. З.» [7, 928]. Але цьому не судилося відбутись. Його поховали у Москві. Так закінчилось життя одного з талановитих учнів «першого історика і археолога Києва» М.Ф. Берлінського М.В. Закревського, який створив енциклопедію пам'яток історії Києва у XIX ст.

Посилання

1. Закревський Н. Очерк истории города Киева. – 1836.
2. Закревский Н. Описание Киева. – М., 1868. – Т. 1, 2.
3. Шулькевич М.М., Дмитренко Т.Д. Киев (Архитектурно-исторический очерк). – К.: «Будівельник», 1978. – С. 40-41; История Киева. Том первый. – К., 1982. – С. 59, 227; Київ: історичний огляд (карти, ілюстрації, документи). – К., 1982. – С.

18, 19, 39; Іванцов І.О. Стародавній Київ. – К.: «Фенікс», 2003. – С. 74.

4. Эварницкий Д.И. К биографии малороссийского этнографа Н.В. Закревского (1805-1871) // Исторический вестник. – 1911. – Т. 124. – С. 121-136; Ковалинский В. Юбилей Николая Закревского // Купола. – 1905. – № 2. – С. 6-11; Федорова Л.Д. Закревський Микола Васильович // Енциклопедія історії України. Т. 3. – К., 2005. – С. 225-226.

5. Берлинский М. Краткое описание Киева. – СПб., 1820.

6. Берлинский М.Ф. История міста Києва. – Київ: «Наукова думка». – 1991. – 320 с. (АН УРСР, Археограф. коміс., Інститут археол., Ін-т історії. Підг. тексту до друку, вступ. ст., комент. М.Ю. Брайчевського).

7. Закревский Н. Описание Киева. – М., 1868. – Т. 2.

8. Закревский Н. Летопись и описание города Киева. – М., 1858. – Ч. 1, 2.

9. Закревский Н. Описание Киева. – М., 1868. – Т. 1, 2. (Репринт / К.: Київське товариство «Купола», 2005).

10. Закревский Н. Описание Киева. – М., 1868. – Т.1. – С. IV.

11. Вказ. праця. – С. 368, 379.

12. Закревский Н. Старосветский бандуриста. – М., 1861. – Кн. 1, 2, 3.

Погорельый В.Н. Н.В. Закревский – автор первой энциклопедии памятников истории Киева

В статье изложена жизненная и научная биография выдающегося украинского историка и этнографа Н.В. Закревского, который в 1868 г. издал книгу «Описание Киева», представляющую энциклопедию памятников истории Киева. Н.В. Закревский был не только учеником Киевской гимназии, в которой преподавал «первый историк и археолог Киева» М.Ф. Берлинский, но и его продолжателем научного исследования истории Киева. Н.В. Закревский занимался и собиранием украинских песен, дум, пословиц.

Ключевые слова: Н.В. Закревский, М.Ф. Берлинский, памятники истории, топография, Киевская Высшая гимназия, учитель, исследователь, книга, Киев, Москва, Санкт-Петербург.

Pohorilyi V.M. M.V. Zakrevskiy – the author of the first encyclopedia of Kyiv monuments of history

The article contains materials on lifelong and scientific biography of an outstanding Ukrainian historian and ethnographer M.V. Zakrevskiy who published his book «Description of Kyiv» in 1868. The book was an encyclopedia of Kyiv monuments of history. Not only M.V. Zakrevskiy was a student of the First Kyiv Gymnasium where «first Kyiv historian and archaeologist» M.F. Berlinskyi lectured, but also Berlinskyi's successor of the scientific research of Kyiv history. M.V. Zakrevskiy also worked on collecting Ukrainian songs, ballads, proverbs.

Key words: M.V. Zakrevskiy, M.F. Berlinskyi, monuments of history, topography, Kyiv Higher Gymnasium, teacher, researcher, book, Kyiv, Moscow, Saint-Petersburg.

07.03.2011 р.

УДК 94 (477.15) «1809/1889»

О.О. Тризуб

**ДО БІОГРАФІЇ ВОЛОДИМИРА
ТУМАНСЬКОГО (1809-1889)**

В статті досліджується біографія поміщика Чернігівської губернії, предводителя дворянства Глухівського повіту (1851-1866) В.І. Туманського.

Ключові слова: В.І. Туманський, Глухівський повіт, поміщик, повітовий предводитель дворянства.

Останнім часом помітно зростає інтерес дослідників до вивчення генеалогії дворянських родин. Значного поширення набуває, зокрема, так звана «нова сімейна історія», суть якої полягає у дослідженні політичної, соціальної та культурно-інтелектуальної історії крізь призму генеалогії певного роду. Помітну роль у вітчизняній історії відігравав рід Туманських, окремим представникам якого присвячені студії Г. Милорадовича, С. Брайловського, О. Журби, Т. Литвинової, О. Ільїна, Ю. Шемшученка. Мета даної розвідки – на основі нововиявлених у Державному архіві Чернігівської області матеріалів висвітлити біографію поміщика і громадського діяча, предводителя дворянства Глухівського повіту Володимира Івановича Туманського (1809-1889). Короткі відомості про нього наведені лише в «Малороссийском родословнике» В.М. Модзалевським [1, 69].

В. Туманський походив з родини відставного генерал-лейтенанта Івана Васильовича Туманського. Батько помер у відносно молодому віці 1812 року, залишивши дружину Надію з 5 дітьми: Семен (нар. 1 вересня 1798 р.) служив офіцером лейб-гвардії гусарського полку [1, 69]; Василь (1800-1860 рр.) – відомий поет і знайомий О.С. Пушкіна; Михайло (1802-1866 рр.) присвятив своє життя військовій службі, яку завершив у чині генерал-лейтенанта [1, 69]; Ольга вийшла заміж за поручика І.В. Сатіна [1, 69].

Наймолодший з синів І.В. Туманського Володимир народився 15 липня 1809 р. в с. Опанасівці Гадяцького повіту Полтавської губернії [1, 69]. Освіту отримав у Імператорському Царськосільському лицейі, після закінчення якого вступив на військову службу. У 1828 р. він – корнет (з 4 травня 1831 р. – поручик) гусарського принца Оранського полку, в складі якого брав участь у російсько-турецькій війні 1828-1829 рр., зокрема в битвах під Кульовчею, Силістрією та Шумлою. За хоробрість, виявлену під час битви під Шумлою 27 липня 1829 р. та під час наступу в ніч з 25 на 26 серпня, «где он отличил себя деятельностью и скорым выполнением приказаний, находясь всегда впереди под сильным неприятельским огнем», В. Туманський 1 лютого 1830 р. був нагороджений орденом святої Анни 3 ступеня з бантом [2, 775].